

19 és 27 év közötti felnőttet kérdeztünk meg nyelvtanári élményeiről, akik magukat sikertelennek tartják (Nikolov, 2000 Nikolov M. 2000. április. „Sikertelen nyelvtanuló vagyok”: Fiatal felnőttek nyelvtanulási tapasztalatai. Plenáris előadás. X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Székesfehérvár). A strukturált interjúkban feltárt általános és középiskolai élmények alátámasztják a feltételezéseket, melyek szerint a tanárok többsége a tankönyveket eklektikusan, a hagyományos nyelvtani-fordító módszerrel és az ismétlésekre, drillekre, memorizálásra és nyelvi központú feladatokra épülő eljárásokkal használja. A megkérdezettek csak néhány nyelvkönyvre emlékeztek, többségükben brit kiadású, fényes, színes borítójú és esztétikus kivitelű, illusztrált könyvekre, gyakran csak a borító színe szerint „egy ilyen zöld borítós könyv volt”. A *Streamline, Hotline, Project English, Headway* és *Themen* című kiadványokat említették a legtöbben. Összesen három magyar kiadású tankönyvet idéztek fel: a szerzők neve után Budapest, Czobor-Horlai és a főszereplő nyomán Linda került megemlítésre. A régebbi kiadású hazai nyelvkönyveket így jellemzette egyikük: „az a hagyományos, szürke vagy világoskék, régi kommunista tankönyv”. A tankönyvek legelőnyösebb tulajdonságai között a színes kivitel és képnyanyag, vicces szereplők és „néhány jó szöveg” szerepelt. A negatívumok között az alábbiakat sorolták fel: „tele volt nyelvtannal, amit mindig be kellett magolni”, „dög unalmas”, „csak fordítottuk a szövegeket, megcsináltuk a nyelvtant, aztán annyi”. Ebben a vizsgálatban a tananyagok jellemzőinél jóval fontosabbnak bizonyult, hogy hogyan és mire használták őket a tanórákon és odahaza.

Valószínű, hogy az itt bemutatott adatok és feltételezések nem kizárolág a vizsgált nyelvi csoportokra és egyénekre, hanem általában az idegen nyelvre és más diákcsoportokra is jellemző trendeket jeleznek. Nem csoda, hogy a közoktatás keretei között folyó nyelvoktatás hatékonyságával kapcsolatban oly sok kérdés merül fel mostanában. Az ezredfordulóra megvalósult sok nyelvtanár álma: szabadon választhat a minden igényt kielégítő tananyagcsomagok világszínvonalú, tarka választékából. Most a tanárokon a sor, hogy diájkaiak igényeinek és szükségleteinek a legmegfelelőbbet válasszák ki, és azt nap mint nap, változatosan, hatékonyan, a tanulók igényeinek megfelelően kiegészítve, következetesen alkalmazzák.

Nikolov Marianne

NYELVIRTÁS AZ OKTATÁSBAN

Meghökkentő címében a finn szerzőnő már előre jelzi, hogy nemcsak új szempontokat, de elevenen jelenlévő kétyeket és kétségeket egyaránt érint könyve a(z idegen) nyelvoktatás ürügyén. Mert általában hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az idegen- és főként a világnépek oktatásának, tanulásának és használatának csupán nyereséges oldala van, és fel sem merül, hogy árnyoldalait is átgondoljuk: Tove Skutnabb-Kangas könyve azoknak a pro-kkal szembenálló contra-knak a vizsgálatára, összegzésére és közzétételére vállalkozott, amelyek teljesen más megvilágításba helyezhetik a nyelvoktatásról vállott – és egyáltalán gondolkodási sémáinkban megijelenő – eddigi közkeletű felfogásokat.

A könyv elején egyértelműen fogalmazódik meg a tézis, mely szerint nyelvirtás (linguistic genocide / linguicide) vagy nyelvgyilkolás (language murder) történik szinte mindenhol – és szinte észrevétlentől – az egész világon, amennyiben a kis nyelvek eltűnének egyre gyorsuló ütemét figyelhetjük meg. Ez a probléma azonban nem önmagában álló jelenség, hanem belehelyeződik egy tágabb összefüggésbe: a könyv globalizációval kapcsolatos problémák egyikeként vizsgálja, és a változatosság (diversity) contra uniformizálás kérdéskörén belül bontja ki a nyelvirtás összefüggésrendszerét. Az egynyelvűség redukcionizmusával, butaságával és naivitásával (238.o.) szemben a változatosság, a különféleség és a sokszínűség (diversity) álláspontját fogalmazza meg. Argumentációs bázisát arra építi, hogy a változatosság és különféleség nem csupán és egyoldalúan a nyelvek természetes állapota és igénye, hanem szoros összefüggésben van a biológiai és a kulturális változatossággal / sokféleséggel is (biological diversity, cultural diversity), s ilyen módon magával a nyelvet beszélők, tehát minden egyes ember sorsával és jövőjével is. Tény, hogy a globalizáció előretörésével a kisebbségi nyelvet beszélők minden országban hátrányt szenvednek, akár megtervezett oktatáspolitika, akár véletlenszerűen bekövetkezett oktatási változások következtében.

Az fordulat, mely a 20. században a tudás és az információ birtoklását tette meg a hatalmi pozíció(k) alapjául, azoknak az intézményeknek is – főleg az iskoláknak – a szerepét és funkcióját is megváltoztatta, amelyek ezt a tudást közvetítik. Az oktatási rendszerek és az iskolák struktúrájának folyamatos változtatása éppen ennek a tudásnak a leghatékonyabb átadása miatt történik. Nyilvánvalóan a legeffektívebben működő oktatási rendszerek biztosítják tanulóknak a későbbi sikeres pályára lépést, eredményes életstratégiaik elsajtítását és alkalmazását. Ismerjük azt a hermeneutikai felismerést, mely megfogalmazza, hogy a „megérett



lét nyelv” (Gadamer) vagy, hogy „a lét háza a nyelv” (Heidegger), és amely arra is rávilágít, hogy a nyelv nem önmagában létezik, hanem, kultúra- és léthordozó is. Tove Skutnabb-Kangas könyve ennek gyakorlati/as/án és a gyakorlatban életbevágó oldalát mutatja be: hogy a világnyelvek – és főként az angol – rendelkeznek azzal a felkészültséggel és pozícióval, hogy általában az oktatást (és ennek részeként a nyelvoktatást) uralni tudják, és miközben nagyon humánus célt hirdetve és képviselve szorgalmazzák a nagy nyelvek tanítását és a nagy nyelveken való tanulást, aközben használaton kívül helyezik és tönkre teszik a kisebb nyelveket; de nem csak a nyelveket tüntetik el, hanem a nyelvekkel együtt a kisebbségi kultúrákat, felrobbantva a generációk közti kapcsolatot is. És mivel az idegen nyelv elsajátítása szinte sehol sem történik az anyanyelvi szintnek megfelelően, magukat a beszélőket is hontalanokká teszik: saját közösségekből kiesnek, tőlük eltávolodnak, de ugyanakkor nem találják meg helyüket az új nyelv kultúrájában sem, hiszen ott minden idegennek fognak számítani. Ezért az anyanyelv elvétől az identitástól való megfosztás és az alapvető (pszichés és morális) léthalap lerombolását is jelenti.

A könyv határozottan elkölöntíti a nyelv-kihálás és a nyelvirtás fogalmait, mert még az előbbi természetes, lassú eltünést jelent, az utóbbi tervezett és gyors nyelv-megszüntetést, általában valamely politikai vagy gazdasági vagy sokszor csupán a kis közösségekben fellépő önzés és értelenség vezette okokból. Ebből következetetve fogalmazza meg azt az erős állítást, hogy a nyelvet manapság szinte gyilkolják, a nyelvi változtasság pedig sokkal – még a biológiai változatosságnál is – gyorsabban tűnik el az utóbbi években mint korábban végig az emberiség történetében. A könyv ahoz a konklúzióhoz jut el, hogyha ez a folyamat így folytatódik, akkor a következő száz évben a világ beszélt nyelveinek 90%-a el fog tűnni, s ez minden a biológiai minden a kultúrális változatosságot / különfélést érzenheti. Az iskoláknak és az ott tanítóknak valamint a kormányzati oktatáspolitikának lehetne a legnagyobb szerepe abban, hogy ezt a folyamatot átgondolja és lassítás illetve megszüntetés felé fordítsa. Mindez nagyon bonyolult és nehéz feladat, hiszen egy-egy országban a domináns nyelvet beszélő csoportok reprezentatív funkciót töltenek be olyan értelemben, hogy ők adják minden az anyagi, minden a nem-anyagi javak birtoklásának és elvezetének mintázatát. Azok, akik részesedni szeretnének ezekből a javakból, el kell, hogy sajátítsák a domináns nyelvet. Szinte megoldhatatlanul látszó kérdés, hogy miképpen lehetne a (saját) kisebbségi kultúrákat és így a nyelvet is vonzóvá tenni a kisebbségi csoport számára: ma egyelőre – a könyv példái szerint – elszigetelt, magányos anyanyelv mellett küzdelmek és kiállások vannak, melyek nem elegend-

dők a kisebbségi nyelvök fennmaradásához. A nagyobb nyelv – illetve beszélőinek – megengedő, de főként támogató gesztszámára lenne szükség.

A könyv logikája és szerkezeti felépítése erősíti az érvelés rendszerét. Az első részben alapozza meg témáját és a téma időszármegsétét, problematikájának alapját: felmérések, tények és adatok alapján ábrázolja, hogy mi történik a világ nyelveivel ma, majd a nyelvi változatosság fogalmát a biológiai és a kultúrális változatosság fogalmai mellé helyezi, illetve egymásra utaltságukat és egymástól való függőségüket elemzi. Az anyanyelv kultúrális, etnikai és önmeghatározó szerepét vizsgálva teszi fel a kérdést, melyre lényegében az egész könyv válaszol: vajon a nyelvi különféleség átöke vagy áldás, fennállandó-e vagy megszüntetendő? A második fejezet az állami politika és a globalizáció vizonylatában vizsgálja a nyelvek erőszakos eltűnés/tetésének jelenségét, és a hatalmi és ellenőrzési pozíciók befolyásának jelentőséget emeli ki. A harmadik fejezet megoldási javaslatokat vázol fől a nyelvek megmentésére, fennmaradásuk esélyeinek növelésére. Szoros kapcsolatba hozza az anyanyelv nyelvhasználatát az emberi jogokkal, és az oktatási rendszerek mindenek előtt az idegen nyelvök tanításának – alapkoncepciójuk, metodikájuk – átgondolását tartja szükségesnek. Nem az idegen nyelvök oktatása és tanítása ellen szól, és nem a mit, hanem a hogyan kérdésének átgondolását veti föl; azt, hogy a második vagy többet nyelv tanulása ne szoríthatja háttérbe az anyanyelvet, ne ítélijen halálra nyelveteket, kultúrákat, közösségeket és egyéni létformákat.

A szerző megoldási javaslatai is túltekintének a szűken értett oktatás területén, a jogi és gazdasági érdekeket és érintkezésekét is számba veszi. Kiinduló pontja, hogy különbözetet tesz az alapvető emberi jogok (Human Rights), nyelvi jogok (Language Rights) és nyelvi emberi jogok (Linguistic Human Rights) között. A nyelvi jogok a szélesebb értelemben vett emberi jogok közé tartoznak, de szükséges lenne kidolgozni a nyelvi emberi jogokat (Linguistic Human Rights) is, amely elhatárolná azokat az eseteket, ahol lehet és ahol kell illetve szükségszerű szabályozni a nyelvi jogokat és kötelességeket. Ez utóbbi főként az adott területen a kisebbségi nyelvetek beszélők jogait érintené, és védelmező illetve támogató jogállást valósítana meg, mely biztosítaná a kis nyelvök továbbélését. Ennek a törvénykezésnek segítenie kellene egy olyan szemlélet kialakítását, amely a nagyobb nyelvet beszélők részéről egyrészt elismeri a kisebb nyelvök jogát, másrészt megismerteti a nagyobb nyelvet beszélőkkel a kisebbség nyelvét az iskolákban. Jelenleg az emberi jogokhoz tartozik az idegen nyelvök elsajátításának joga, de a mostani kínálat egyben a nyelvök közötti – nem biztos, hogy megnyugatót megoldást jelentő – hierarchizálást

is jelenti. A nyelvi jogok kiválasztásánál el kell különtenni az alapvetően szükségszerű jogokat (necessary basic needs) a gazdagító jogoktól (enrichment oriented rights).

Tove Skutnabb-Kangas könyvének megoldási javaslata szerint az alapvetően szükségszerű egyéni jogokhoz tartozik a nyelven alapuló identitáshoz való jog, az anyanyelv elsajátításához és ápolásához valamint a domináns hivatalos nyelv elsajátításához való jog; az alapvetően szükséges közösségi jogokhoz számít a kisebbségi csoportok lét- és reprodukciós joga (tehát fennmaradásuk biztosítása) és a különböző nyelvek közti kapcsolatfelvétel- és tartás joga, valamint a kényszerített nyelvváltoztatással szembeni fellépés joga. A gazdagító jogokhoz tartozik az alapvető jogokon túl a jó és kényelmes élethez való jog, a nyelvhasználati lehetőségek bővítése, a második vagy többetidőben idegen nyelv tanulása az iskolákban. Ideális lenne, ha az oktatási rendszerek biztosítanák, hogy a kisebbségekben lévők minimum két nyelvet legyenek, mely az anyanyelv és a domináns nyelv lehető legtökéletesebb elsajátítását és alkalmazását jelentené. Lehetőséget kellene biztosítani, hogy a tanárok is kétnyelvűek legyenek, és például a domináns nyelvet beszélő tanulók egy-egy tantárgyat a kisebbségi nyelvet / nyelven beszélőtől sajátítására: ez lehetővé tenné az empátiás kialakulásat a kisebbségi nyelvet beszélők nehézségeivel és problémáival szemben. Ma még mindenztávolinak és utópisztikusnak tűnhet, de egyik - ha nem egyetlen - mód arra, hogy a nyelvi genocidiumot meg lehessen fordítani.

Egy leendő törvénykezés nem szabályozhatná a magán- és nem hivatalos nyelvhasználatot, de a hivatalos nyelvhasználatot következetesen érvényesített szabályoknak vetté alá attól függően, hogy funkciója hivatalos, intézményes, standardizáló vagy a liberális nyelvi törvényalkotás alá tartozik-e. A nyelvi törvénykezéseknek az igazságosság alapján ki kellene terjednie az oktatás területére is, és a lehető legszélesebb értelemben kellene megfogalmaznia a törvénykezés alapelveit, melyekre építve figyelembe lehet venni a helyi sajátosságokat is. Mindez az egyének, közösségek, országok jogainak és kötelességeinek egyeztetésére alkalmas alapelvek kidolgozását jelentené. Mivel nagyon összetett és sok komponensből álló, innovatív gondolkodást követelő feladatról van szó, egy multidisciplináris teammunkán alapuló együttműködés tudná eredményessé tenni az alapelvek kidolgozását. Ebben a csoportban nem csak oktatási szakemberek, hanem jogi, közigazgatási és közgazdasági képzettséggel rendelkezők munkáját is szükséges lenne bevonni.

A kötetet nemcsak részletes bibliográfia és különböző szempontú mutatók egészítik ki (szójegyzék,

országjegyzék, nyelv- és népjegyzék), de említést érdekel a könyv tipográfiájához illeszkedő funkcionális megoldás, melyek az elmeletet egyben gyakorlattá, a teoretikus anyagot kézikönyvként is funkcionálóvá teszi. Ez úgy valósul meg, hogy a folyamatos szöveg között elhelyezkedő, szinte a képek technikájának minitájára illeszkedő keretes szövegek, különböző tematikus mintát követve illusztrálják, argumentálják és tényekkel támasztják alá az aktuális részeket, de a könyvet felüve önálló részekként is olvashatók és „működőképesek”. Ezek a tematikus keretek nemcsak táblázatok és statisztikák, hanem különböző információkat, definíciókat tartalmazó részek (info-box, definition box), de hasznos és élethű lévő címeket, intézményeket (address box) tartalmazó bevéágások valamint személyes beszámolók is kiegészítik. Különösen gazdag a példaanyag: minden földrész országaiból találhatók példák, történetek, események, tények (például a kaurna nyelv helyzetről Ausztráliában, a joik nyelv helyzetéről Norvégiaban, az eszelen nyelv kaliforniai vagy a magyar nyelv romániai helyzetéről is).

A teoretikusan megalapozott és kitekintő könyv nemcsak a szűken vett szakmai körök számára szól, hiszen olyan olvasmány, mely radikálisan megváltoztatja mind az anyanyelvhez mind az idegen nyelvekhez való viszonyt, és ezen keresztül egy másfajta, többszempontú, változatosabb, elfogadóbb és befogadóbb gondolkodásmódra ad példát. Így minden idegen nyelvet tanító (és tanuló) számára tesz fel újragondolandó kérdéseket, és tudatosabb (anya)nyelviségre és impliciten mások (anya)nyelvénél tiszteletben tartására szólít fel, s eképpen az intellektuális tudás nyelvre és beszédre vonatkozó kérdésének morális vonatkozásai is előtérbe kerülhetnek. A globalizáció és a világfalu felé induló emberiség-történetet kezdetén figyelmezhető ez a könyv arra, hogy az egyik legelsőlegesebb feladat a saját nyelv és kultúra megőrzése, de ezzel együtt a Más/ik kultúrájának a megismérése, mely biztosíthatja a kölcsönösséget: a tiszteletet, a megőrzésre és megóvásra irányuló törekvések megerősödését és a hosszú távú együttműködést. Mindez nem más, mint a hierarchizáló nyelvszemlélet (mely a különböző nyelveket rangsorolja) helyett az ekvivalenciára épülő (minden nyelv ugyanolyan jogát elismerő) nyelv- és ezzel együtt életszemlélet kialakítása.

(*Tove Skutnabb-Kangas: Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associateies, Publishers, Mahwah, New Jersey, 2000.)

Máthé Andrea